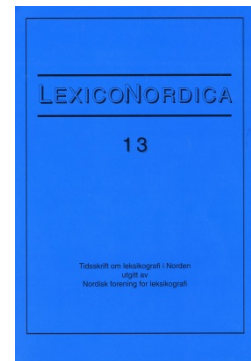

LexicoNordica

Titel: Holbergordbogen – en nordisk forfatterskabsordbog
Forfatter: Sv. Eegholm-Pedersen
Kilde: LexicoNordica 13, 2006, s. 147-168
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Sv. Eegholm-Pedersen

Holbergordbogen – en nordisk forfatterskabsordbog

Holberg-Ordbog (Copenhagen, Oslo 1981–88) covers the complete works of Ludvig Holberg, an outstanding Dano-Norwegian author in the first half of the 18th century, versatile as a dramatic (comedy), historical, and essayistic writer. This paper presents the five volume lexicographic work, its scope and function as an author's dictionary of the so-called selective thesaurus type. By its editorial practice the Holberg dictionary is a descendant of the Danish national dictionary, *Ordbog over det danske Sprog* (1919–56), in return the specialist dictionary can – on many points – furnish important supplementary material for Danish lexicography in general, as is shown by some examples. A final section discusses briefly some other Scandinavian and European author's dictionaries and concordances/indexes, and the author sides with Wiegand (1986) and Mat-tausch (1990) in their underlining of the importance of semantic author's dictionaries versus concordances and indexes.

Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog (I–V. 1981–88, i det følgende HolbO) var en af de store satsninger i nordisk leksikografi i årtierne efter anden verdenskrig. Den var planlagt som et dansk-norsk fællesprojekt, med det efter krigen oprettede *Fondet for dansk-norsk samarbejde* som initiativtager og – i den første fase – bevillingsgiver. Fondet havde fra første færd som fundatsmæssig opgave bl.a. at støtte videnskabelige arbejder af fælles interesse for de to lande, og studiet af Holbergs sprog frembød sig som en nærliggende opgave for danske og norske filologer. Man enedes om foreløbig at samle kræfterne om en stor videnskabelig ordbog til denne dansk-norske 1700-tals hovedforfatter. Der forelå her et solidt tekstgrundlag i den omfattende tekstkritiske udgave af Holbergs *Samlede Skrifter*, hvis tekstbind netop var afsluttet i begyndelsen af 1940'erne. Ordbogsplanens og dermed altså ordbogens fader var den danske grammatiker og leksikograf Aage Hansen, og arbejdet blev foreløbig organiseret i en dansk afdeling under hans ledelse og en norsk afdeling ledet af den norske leksikograf Trygve Knudsen. Vi er altså her tilbage i slutningen af 40'erne, længe før de moderne ordbogsteknikker vandt indpas. Dvs. at den grundlæggende dataindsamling fandt sted efter den hævdvundne excerperingspraksis. Teksterne i det store forfatterskab blev fordelt og korpusopbygningen gennemført i et velfungerende samarbejde mellem de to afdelinger. Selve redaktionen blev imidlertid – på grund af finansieringsmæssige og personmæssige forhold – et næsten rent dansk anliggende. Kun et enkelt bogstav (D) blev redigeret af en nordmand, senere dr.philos. Brynjulv Ble-

ken, medens han var norsk lektor i København. Trygve Knudsen havde håbet at kunne tage aktivt del i arbejdet efter sin pensionering, men døde tidligt, og det lykkedes ikke at finde nye emner på norsk side der kunne tage arbejdet op.

Den oprindelige danske redaktionsstab bestod foruden Aage Hansen af Johs. Brøndum-Nielsen, den danske filologis navnkundige nestor, også gammel ordbogsmand, mangeårig redaktør ved *Ordbog over det danske Sprog* (ODS). Det blev således to af de absolutte hovedkræfter ved nationalordbogen – de to har tilsammen redigeret op imod halvdelen (knap 18.000) af ordbogens knap 38.000 spalter, Aage Hansen alene over 10.000 – det blev dem der kom til at fastlægge linjerne for redaktionspraksis, efter regler nærmere udformet af Aage Hansen og godkendt af Trygve Knudsen. Et udtryk for den nære forbindelse der består mellem de to ordbøger. HolbO er i mange henseender – mutatis mutandis – en aflægger af ODS, en lillebror til den store danske ordbog, og en sammenligning mellem de to ordbøger vil være et nærliggende tema i de følgende afsnit. Brøndum-Nielsen var kun med i redaktionen af de første bogstaver. I hans sted tiltrådte denne artikels forfatter redaktionen, og senere kom filologen og litteraten Christopher Maaløe til som medvirkende tredjemand. Men Aage Hansen var som ved ODS ubetinget den største bidragyder i det redaktionelle arbejde, hvortil kom en stor indsats med gennemlæsning og revision af medredaktørartikler. Hovedæren for ordbogsprojektets heldige gennemførelse er og bliver hans.

Redaktionen, som med den trods alt begrænsede stab strakte sig over et par årtier fra midten af 50'erne til slutningen af 70'erne, fandt som nævnt sted i Danmark og for danske midler. Men ved trykningen kom Norge atter ind i billedet med delfinansiering fra norske fonde. Og vi fik igen forbindelse med det norske leksikografiske miljø i Oslo da Dag Gundersen og Tor Guttu fra Norsk leksikografisk Institut beredvilligt påtog sig at læse med på korrekturene. Vi fik derved en særdeles nyttig ekstra kvalitetskontrol og jo også sagkyndig bistand ved vurderingen af de norvagsismeproblemer hos Holberg som det var en af ordbogens opgaver at søge at udrede.

Så meget om ordbogens baggrund og ydre historie. Det følgende, hvor jeg ved disponeringen af stoffet har ladet mig inspirere af Joseph Mattauschs instruktive artikel i *Wörterbücher* (Mattausch 1990), indeholder først et par typologiske overvejelser og redegørelse for korpus og lemmabestand. Derefter en nærmere bestemmelse af ordbogens formål og funktion. Videre en drøftelse så vidt pladsen tillader, af udvalgte dele af artikelstrukturen og endelig et kort udblik med omtale af nogle andre nordiske og europæiske forfatterordbøger.

Ordbogstype, tekstkorpus, lemmabestand

Indledningsvis altså lidt om HolbO's plads i ordbogssystematikken. Det giver sig af sig selv og fremgår af placeringen i årets seminar at en forfatterordbog som HolbO over et flere hundrede år gammelt forfatterskab kan og må rubriceres som historisk ordbog, en synkron historisk ordbog. Den er i øvrigt typeeksempel i vores udmærkede støttepædagog, *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO). Termen *forfatterordbog* kan præciseres nærmere på forskellig måde (se også opslaget i NLO). Vi har i HolbO at gøre med en *forfatterskabsordbog* – det er det samlede oeuvre, ikke blot et enkelt værk eller en værkgruppe der beskrives. Videre er der tale om en betydningsordbog, en betydningsbeskrivende ordbog, til forskel fra de mindre ressourcerkrævende konkordanser og indekser, det som man undertiden (fx Wiegand 1986:164f.) samler under betegnelsen *formordbøger*. Som betydningsbeskrivende ordbog kan HolbO endelig rubriceres under den såkaldte *selektive thesaurus*-type i den af Wiegand (1984) og Mattausch (1990) opstillede systematik (Wiegand 1984:597: ”selektiver Autorethesaurus”). I ”thesaurus”-betegnelsen – ikke at forveksle med *thesaurus* = begrebsordbog – ligger som bekendt kravet om fuldstændighed: totalexcerpering af tekstgrundlaget, fuldstændighed i registreringen i ordbogen af ordforråd og belæg for de enkelte ord, eventuelt med undtagelse af meget frekvente formord. I den selektive thesaurusordbog vil der typisk være tale om en fuldstændighed eller tilstræbt fuldstændighed i præsentation af lemmabestanden, men kun om et repræsentativt udvalg af belægsmaterialet, specielt ved det ”almindelige” ordforråd. Den sidste type er den almindelige og praktisk gennemførlige ved meget omfattende forfatterskaber som Holbergs og – sans comparaison – Goethes. Begge thesaurus typer – den fuldstændige og den selektive thesaurus – står jo i modsætning til den videregående selektive type, *idioticon*-typen, *glossaret*, hvor det kun er udvalgte dele af tekstkorpus der lemmatiseres, specielt – med pædagogisk sigte – de vanskeligt forståelige, kommentarkrævende ord.

Hvad angår spørgsmålet om monolingvalitet : bilingvalitet, en dikotomi som også bringes på bane i forbindelse med forfatterordbøgerne, kan jeg henvise til den nylig aktuelle diskussion i *LexicoNordica 11*. Her problematiseres – med rette, forekommer det – termen *monolingval* brugt som betegnelse også for historiske ordbøger, dialektordbøger m.m., altså ordbøger hvor objektsproget er en varietet af beskrivelsessproget (Tarp 2004:8). Fastholder man som NLO og Mattausch (1990) distinktionen mono-/bilingval med identitet, henholdsvis ikke-identitet mellem objektsprog og beskrivelsessprog som kriterium, må det være rimeligt at reservere en niche

for hvad man kunne kalde *internt bilingvale* ordbøger (Møller 1959:95) eller med en betegnelse som NLO selv nævner som en mulighed, *homoglotte bilingvale* ordbøger. Vi har, mener jeg, i Holbergredaktionen, for så vidt som der overhovedet var tale om metaleksikografiske overvejelser, set HolbO som en i princippet bilingval ordbog. Og både Wiegand (1984:601) og Christa Dill i den klassiske oversigtsartikel over forfatterleksikografien (1959:342) er åbne for en sådan rubricering af de internt historiske ordbøger ("in einem bestimmten Sinne zweisprachig" Wiegand). Det er ikke blot strid om ord, klassificeringen har som også bemærket af Sven Tarp betydning for definitionspraksis, se videre nedenfor.

Tekstgrundlaget for HolbO er omfattende og vidtspændende. Der er dog ikke tale om en samlet tekstmasse der kommer på højde med hvad der foreligger for store samtidige eller senere europæiske forfattere som Voltaire og Goethe. Holberg skrev og publicerede også på latin og (sjældent) fransk, og teksterne her, bl.a. så kendte latinpublikationer som levnedsbrevene og Niels Klim, er selvsagt ikke med i korpus. Men dette omfatter altså alt hvad der foreligger på dansk fra Holbergs hånd. Det der tekstmæssigt fylder mest, er ud over de kendte highlights, komedierne og Peder Paars, og de også kendte essayistiske værker, Epistlerne og Moralske Tanker, en række store historiske arbejder, en trebinds Danmarkshistorie, en tobinds Kirkehistorie og en tobinds Jødisk Historie m.m. Alt er optrykt i monumentaludgaven af *Samlede Skrifter* (1913–63, tekstbindene afsluttet 1942), der som nævnt er grundlag for excerperingsarbejdet i slutningen af 40'erne og begyndelsen af 50'erne.

Hertil kommer så en meget mindre gruppe af bevarede dokumenter: breve, skrivelser af mere officiel karakter, udtalelser i embedssager, regnskaber m.m. Holberg var i næsten 40 år professor ved Københavns Universitet, medlem af Konsistorium og i en fjortenårs periode derudover centralt placeret som universitetets økonomiske administrator, kvæstor som det hed. Det skriftlige nedslag fra denne virksomhed tillige med enkelte manuskriptfragmenter og de få bevarede privatbreve, næsten alle af forretningsmæssig karakter – man kan sammenligne fx med de uhyre Voltaireske og Goetheske brevsamlinger – er ved korpusetableringen behandlet efter konkordans-princippet. Men materialet her (for det meste egenhændige udfærdigelser) udgør kun en meget lille del af det samlede korpus. Det er ikke optaget i *Samlede Skrifter*, men det ville vel kunne rummes inden for et par hundrede sider hvor de danske værker alene fylder over 10.000 sider i stort format. Det havde været ønskeligt om man som grundlag for ordbogen havde haft konkordanser også til i hvert fald komedierne, men de har ligesom andre centrale værker været genstand for en tætmasket excerpering,

varetaget af trænede filologer, så materialegrundlaget for en bredt redigeret omfattende ordbog skulle være i orden. Det samlede tilgrundliggende korpus udgøres af et seddelarkiv på anslået godt 400.000 citater.

Ordbogens korpus omfatter ligesom i øvrigt mange andre forfatterordbøger også proprier, person- og stednavne. Men her har der – modsat praksis ved det appellativiske ordstof – været tale om en nødvendig begrænsning ved lemmaudvælgelsen. Hovedprincippet har været: fuldstændig medtagelse af navne (fingerede navne, navne på historiske eller mytologiske personer, forfattere og bøger, klassiske eller aktuelle, geografiske navne) som forekommer i fiktionsværkerne, altså komedierne, Peder Paars, de såkaldte Skiemtedigte m.m. Hvor disse navne forekommer i andre værker, er der også givet (et udvalg af) henvisninger til dem. Men navnestoffet uden for fiktionsværkerne medtages kun i ret begrænset omfang. Således navne med overgang til appellativisk betydning som bærere af særlig associationer i forfatterens tankeverden (fx *en Fleury*, *Oxenstierna* som type på betydelige statsmænd), geografiske navne af særlig sproglig interesse, med en afvigende eller vanskelig identificerbar stavemåde, navne på vigtigere lande og landskaber hvortil der almindeligt foreligger substantiv- og adjektivafledninger.

Den udførlige behandling af det propriale stof, set i forhold til almenordbøgerne, føjer en encyklopædisk dimension til forfatterordbogen (se fig. 1 næste side). Til egentlig encyklopædiske artikler kan også regnes en række lemmatiserede betegnelser for historiske grupperinger, religiøse sekter m.m. som er optaget fra de historiske værker, her også specielle termer som man skal til de store encyklopædier eller fagværker for at få oplysning om – hvis man ønsker at vide hvad man forstår ved fx *Paulianister*, *Patripassianer*, *Subtraquister* o.l. (Kirkehistorien, Heltehistorierne)!

Ordbogen fylder som nævnt 5 bind med i alt 7.446 store spalter (indeholder ca. 20 % mere end spalterne i ODS); omfangsmæssigt er det mellem en fjerdedel og en femtedel af ODS. Den totale lemmabestand (ekskl. henvisningslemmaer) ligger efter forskellige optællinger på mellem 26.600 og 26.700, det rent appellativiske ordforråd på ca. 25.000 ord. Det er set i forhold til tal som opgives for andre yngre nordiske forfattere, dog ikke noget særlig højt tal. De tilsvarende tal for henholdsvis Henrik Ibsen (1828–1906), Henrik Wergeland (1808–45) og Knut Hamsun (1859–1952) er ca. 29.000, ca. 58.000 og ca. 34.000 (Gundersen 1990:1923). For en universalforfatter som Goethe sættes et så højt tal som 80.000 (inkl. navnestof) (*Goethe-Wörterbuch* I.18*, Mattausch 1990:1557 over 90.000!).

Ovidiansk a. til Ovidius 1: Ovid-agtig; m. hentydning til skriftet *Metamorphoses*. slige fast Ovidianske Transformationes (: visse materiers forvandling til sten) *Ep* V 71. **Ovidius** (i henvisninger fork. Ovid. fx. Paars 6, 8 osv.). m. lat. bøjn. 1 navn på rom. digter, Publius Ovidius Naso; Ovid (jf. Naso). Udi Augusti Tiid florerede de tre stoore Poëter Virgilius, Horatius og Ovidius *Intr* I 116. || nævnes flg. steder i komedierne (m. hentydning til skriftet *Metamorphoses*, jf. ogs. 3): *Stu* III 5. *Forv* 1sc. *Philos* V 8. – i fodnoterne i Paars citeres *Metamorphoses* hyppigt: Paars 6, 8, 10, 111 osv. (og et par steder ogs. *Tristia*: 262, 279), og i *Metam* efterligner H. Ovids skrift, jf. *Metam*) (3v. – i *Skiemt* nævnes Ovid et par steder: Den metamorphosis er stor, den nogenlunde | Sted hos Ovidium med ret fortiene kunde *Skiemt* B 7v. se ogs. ndf. || i prosaskrifterne citeres og nævnes Ovid (*Metamorfoserne* og andre værker) gentagne gange fx. *Intr* I 33, 37. *NFI* 153. Ovidii Metamorphosis kunde ikke være større end den mand saae daglig udi Paris *Intr* (1728) 497. *JHI* 28, 298, 373. mangel Poet (må) paa sin gamle Alder med Ovidio ... skrive Libros tristium, eller Klage-Skrifter *MTr* 426. Begge (de behandlede »heltinder«) kunde være beqvemme til at holde grundige Lectiones publicas udi det Videnskab, ja med Ovidio skrive Libros Amorum *Heltind* II 316. *Ep* I 376, II 93, III 288. – *Ep* III 75ff (nr. 201) indeholder en udførlig karakteristik og sammenligning m. Virgil, jf. iøvrigt *Billeskov* VII 35 og VIII 137 samt *MTr* (1943) 568. || m. ubest. art., om Ovid som type. Tribonianum sæt mod en Ovidium *Skiemt* D 2v. || om person (digter) der i en el. anden henseende kan siges at svare til el. minde om Ovid. Michaël Drayton den Engelske Ovidius : *Anh* 103. 2 navn på en af hovedpersonerne i *UHH*. 3 m. ordspil på 1, om (angiven) person i Aalborg (der fandtes virkelig en familie med navnet Ovid i Aalborg i 1600tallet, og ordspillet m. den rom. digter Ovidius kan have været en gammel studenterøittighed, jf. *DSt* 1964, 119ff, 1965, 87f, 1968, 102; sa. tilknytning til »Skrædderen i Aalborg« er brugt mht. navnet Arius, se u. Aalborg). »Jeg er vis paa Ovidius skulde icke gjøre det (: verset) nætter.« – »Ovidius Skrædderen i Aalborg, hand gjør ingen gode Vers ...« – »Ney jeg meener den gamle Poet Ovidius« *Tyb* I 8.

Fig. 1.

Formål og funktion

Holbergordbogens formål er som det formuleres i indledningen, et dobbelt: dels at være hjælpemiddel for læsere og brugere af Holbergs værker, dels at danne grundlag for en beskrivelse af Holbergs sprog således som det foreligger i hans trykte værker og andre skriftlige efterladenskaber. Det svarer til hvad man har kaldt (Bergenholtz/Vrang 2005:171) på den ene side et kommunikationsrelateret aspekt (man læser Holberg og spørger: hvad

betyder det ord, den frase i dag? hvordan tolkes dette?), på den anden side et rent vidensrelateret aspekt. Det første punkt er det som Mattausch (1990:1552) omtaler som forfatterordbøgernes teksteksegetiske funktion. Det ligger i sagens natur at dette må være en hovedopgave for denne type specialordbøger, enten der nu er tale om egentlige thesaurusordbøger, eller det drejer sig om mindre glossarer o.l. hvor lemmalisten begrænser sig til særlig forklaringskrævende ord, forældede ord m.m. Men også de store diakrone historiske ordbøger og de store nationale ordbogsværker har for en del denne funktion. Der er ikke en absolut modsætning her. ODS' grundlægger Verner Dahlerup fremhævede i sin leksikografiske programartikel (1907:72) vigtigheden af at ordbogen "[forklarer] sjældne ord, selv om de aldrig har tilhørt almensproget, for så vidt de bruges i udmærkede værker, som må antages altid at ville blive læste", og ODS har da også vist sin store brugsværdi som klassikerordbog for læsere og udgivere (jf. også Burchfield 1972:xiv om den store engelske ordbogs forpligtelse over for klassikerne). Det forekom under redaktionen af ODS at redaktørerne korresponderede med de citerede forfattere for at fastslå betydningen af et bestemt udtryk, og der ligger i ordbogens arkivmateriale små billetter, fx fra Henrik Pontoppidan (1857–1943), med velvillige, måske ikke altid oplysende svar. En kommunikationsmulighed der desværre ikke har foreligget ved HolbO! ODS har også en smuk Holbergdækning, ordbogen har her kunnet bygge på en ældre håndskreven specialordbog fra det 19. århundrede, og man kan slå op og få forklaret også diverse holbergske hapaxer. Men specialordbogen giver selvsagt – ved den fylde af citater der bringes, og ved de mere detaljerede analyser der kan fremlægges – meget mere end de trods alt spredte Holbergcitater og -kommentarer i nationalordbogen. Den indeholder også et ret stort ordstof, specielt inden for fremmedordenes gebet, som ikke blev optaget i ODS (noget af dette er nu bl.a. med basis i HolbO medtaget i det netop afsluttede ODS-Supplement).

HolbO's teksteksegetiske funktion og bestræbelser viser sig særlig markant i forhold til fiktionsværkerne, og her især komedierne, den vigtigste del af det omfattende forfatterskab. Redaktionen søger her at give en så fyldig behandling som muligt – uden at kunne nå til den grad af udførlighed og udtømmende grundighed som kan præsteres i en begrænset værkordbog som den svenske specialordbog til Fredmanns Epistlar (Larsson/Hellquist 1967). Hele navnestoffet er som nævnt også medtaget og forklaret og kommenteret. De vanskelige steder, de skarpsinds-prøvende cruces interpretum, er alle medtaget og kommenteret, og der er givet henvisninger til tidligere behandlinger og tolkninger i den lange række af komedieeditioner. Ordbogen kan således bidrage aktuelt til komediernes tekst-

kritik og kommentering (jf. Eegholm-Pedersen 2004), og den skulle da i rimelig grad kunne leve op til formuleringen hos Mattausch (1990:1552): ”eine genaue, intensive Textinterpretation, die [...] vor ”schwierigen Stellen” nicht zurückweicht, muss als das eigentliche Aufgabenfeld der Autorenlexikographie gelten.” Ordbogens målgruppe er – set fra denne vinkel – både almindelige Holberglæsere og -brugere og (vel især) de mere professionelle grupper af litteraturhistorikere, udgivere, oversættere (Benson 1989:188, Argetsinger/Rossel 1990, i fortalen til engelsk komedieudvalg).

Det andet hovedformål er som nævnt at danne grundlag for en beskrivelse af Holbergs sprog eller overhovedet for studier i Holbergs sprog som et led i eller udsnit af datidens sprog. Altså et rent videnskabeligt formål. Her kommer ind i billedet de gennemførte analyser ikke blot af de forældede eller på anden måde forklaringskrævende ord, men af hele ordforrådet, også de almindelige højfrekvente ord, formord (funktionsord) osv. – Det er den semantiske analyse, betydningsbeskrivelsen og den tilhørende citatdokumentation, der står i centrum. Men ordbogen har også ofret megen tid og plads på analyser og beskrivelser af sprogets udtryksside. Der er – i forhold til fx Shakespeareordbogen (Schmidt 1874–75) og *Goethe-Wörterbuch* – detaljerede oplysninger om ortografi og morfologi med registrering af de varianter der flourerer i en sprogtilstand hvor en fast norm endnu ikke var etableret. Der bringes også nogle steder udførlige syntaksanalyser, specielt ved visse småord eller hjælpeverber, se fx lemmaer som *der*, *kunne*, *og*, ved de to sidste med særlige afsnit med ”bemærkninger om syntaktiske forhold”.

En prøvesten for de store ordbøger – og for alle ordbøger for så vidt – er behandlingen af småordene, formordene, de store verber og substantiver, kort sagt de store og svære artikler. Et par tal kan her vise HolbO’s bestræbelser og grundighed i så henseende (jf. Billeskov Jansen 1988:4). Jeg sætter til sammenligning de tilsvarende tal for ODS og minder om det nævnte rummeligere format af en HolbO-spalte. I bind 1 er de mest omfangsrige artikler: *af* 15½ spalte (ODS 13), *anden* 12 (13), I–II.*at* (konjunktion og infinitivpartikel) 17 (20), *blive* 12 (12), *da* 8 (10), *Dag* 8 (15), *de* 12 (11), *den* 10½ (12½), I–II.*der* (adverbium og relativpartikel) 10 (8), *det* 14½ (14). Sammenligningstallene fra ODS’ tre første bind, hvor den store ordbog jævnt hen overtrumpes, skal ses på baggrund af denne ordbogs erkendte magerhed i de første 5–6 bind sammenlignet med den meget fyldigere og mere tilfredsstillende behandling af stoffet i de senere dele, hvor det i begyndelsen noget skrøbelige materiale var blevet udbygget og væsentlig forbedret. Det netop færdiggjorte og publicerede 5-binds supplement til ODS har ikke haft mulighed for større udbygninger af de her

nævnte artikler, men der føjes dog gennemgående et par spalter til beskrivelsen af de enkelte ord, fx til *det* 3½ spalte, til *blive* og *Dag* hele 5½ spalte. En sammenligning mellem de store artikler i de to ordbøger i de senere dele af alfabetet viser som venteligt en betydelig overvægt for ODS, fx verberne *staae* HolbO 17½ spalte (ODS 68), *tage* 18½ (71), præpositionen *til* 21½ (59). – Også ved de mindre pladskrævende artikler om sprogets almindelige ord kan HolbO i flere tilfælde, med basis i sit snævert afgrænsede materiale, fremlægge en fyldigere og mere nuanceret beskrivelse end den tilsvarende i ODS. På ét punkt især bliver specialordbogen som allerede berørt til et vigtigt supplement til ODS, nemlig fremmedordene. Her var den store ordbogs lemmaliste ret restriktiv. ODS-Supplementet har bødet på manglerne, men stadig er der en del af de sjældnere fremmedord som kun er belagt i HolbO ligesom analysen her i mange andre tilfælde er mere dybtgående end i ODS-artiklerne.

Fig. 2 på næste side præsenterer i synoptisk opstilling et udsnit af en HolbO- og ODS-artikel vedrørende ordet *Filosofi* (*Philosophie*), et af de centrale fremmedord, et selvfølgelig lemma i begge ordbøger. Hovedbetydningen er i HolbO præciseret og nuanceret lidt i forhold til ODS-definitionen ('opr. ogs. [om] naturvidenskabelige discipliner'), og dokumentationen er fyldigere med 10 belæg mod 7 i ODS. Den specielle betydning 'bestemt filosofisk tanke-system, læresystem el. retning, skole' (HolbO) er sat som bet. 2 i HolbO og som en kortere "planke"-gruppe (markeret ved dobbeltstreg) i ODS. I den her aftrykte sidste del af artiklerne ser man HolbO's bet. 3 udfolde den ganske kort belyste og sent afhjemlede bet. 2 i ODS ('levelære, personligt tanke-system' o.l.). Den hos Holberg hyppige prægnante brug af ordet om 'livsholdning, optræden præget af modenhed, visdom, selvbeherskelse, foragt af verdslige goder' er tilgodeset i en særlig plankegruppe. Brugen er karakteristisk for Holberg. Han var i sine skrifter praktisk filosof efter Senecas mønster, så filosofien som en (vej til) praktisk levelære. Specialordbogen kan her, som det er opgaven, sætte luppen på et af de tilfælde hvor der er tale om en særlig brug eller prægning af ordet hos den behandlede forfatter. Tilsvarende prægnante anvendelser er vist og behandlet under *Philosophisk*, *Philosophus* og *philosphere*. Hele det lille knippe af herhenhørende ord: HolbO *philosphere*, *Philosophia*, *philosophice*, *Philosophie*, *Philosophisk*, *Philosophus*, i ODS: *Filosof*, *filosofere*, *Filosoferer*, *Filosofi*, *Filosofikum*, *Filosofinde*, *filosofisk*, *Filosofiskhed*, fylder i HolbO godt 4½ spalte, i ODS bare 2½. (Supplementet føjer en spalte til med lidt udfyldning af de gamle artikler, bl.a. under *Filosofi* 2 en henvisning til HolbO, og en ny afledning og ny sammensætning).

3) *filosofi som (grundlag for) levelære, livsfilosofi; summen af en persons filosofiske kundskaber el. lærdom; personligt tanke-system, livsanskuelse.* I Callundborg man nu slig Tapperhed kun laster, | Og slig Philosophie kun under Bencken kaster *Paars* 224. I Digt Philosophie genie man ikkun leeder (1728: Thi der i (: i digtekunsten) Mennisk-Geist og Hierne meest fremskinner) *Skiemt D2v. Hh II 447(ms)* (se u. grimacieux og jf. citater u. Kaabe 1.3). omsorg for legemets conservation, er efter den Nordiske philosophie, at være sin appetit hørig og lydlig, at drikke et gott glass vin til sine 4 à 5 retter mad (*osv.*) **Hh II 479(ms)*. ægte og uægte philosophie **ib. II 448(marg)*. saadant Levnet (: *bondelevned*) er en practisk Philosophie *Ep I 273*. Man seer saaledes, at af Philosophie alleene liden Trøst kand hentes for Alderdommen ... Den eeneste Trøst derfor tages af Religionen *ib. V 216*. || *prægnant: (livsholdning, optræden præget af) modenhed, visdom, selvbeherskelse, foragt af verdslige goder o.l. man ham (: Paars) ey skielve saae, | Men som en-Scipio igiennem Folcket gaæ. | O een Philosophie! Paars 308. Sat I A2v (se u. halv 2.3).* Jeg philosopherer, naar jeg haver liden Helbrede; er kied af Verden, naar hun er kied af mig, saa at min Philosophie mine Dyder ingensteds have hiemme *Skiemt* (2v. Slig Tidende skal ald Philosophie fordrive, | Saa Hierte-Sorg til Hævn skal strax forvandlet blive *Mel II 1. (samtalen ml. kong Harald og Find Arnesen)* giver ogsaa tilkiende Kongens store Generositet og Philosophie i at foragte og med Kaaldsindighed at høre paa en gammel Mands haarde og bitre invectiver *DHI 172*. Hvis nogen nærmer sig videre til det, som man kalder philosophie, og vender Verden Ryggen, skeer det gemeenligen efterdi Verden har vendet ham Ryggen først, saa at Han philosopherer par force og udaf bitterhed *Hh II 487(ms)*. vil man søge efter Philosophie og Kaaldsindighed, da vil man forgieves lede derefter udi lærde Societeter og geistlige Forsamlinger *MTkr 296*. Dyd og Philosophie *Ep II 206. Philos II 1.*

2) (jf. *Filosof I slutn.; især spøg.*) om en lægmands tanke "system", summen af hans livserfaring. Det at holde sin Kristendom borte fra sin Filosofi og omvendt, er jo dog et latterligt Husraad. *JLange. (Brandes. XIV. 417)*. det indgaar ikke som led i min filosofi!

Fig. 2.

Den her og i det foregående afsnit foretagne, indrømmet: let selvpromoverende sammenligning med ODS viser at specialordbogen kan have betydning ikke blot for Holbergspecialisten og Holbergfilologien, men en videre lingvistisk, sproghistorisk værdi. Holbergs forfatterskab spænder over hele den første halvdel af det 18. århundrede, han var produktiv inden for en række forskellige genrer, hver med sine krav til sprog og stil. I danske sproghistoriske fremstillinger har Holberg ligefrem givet navn til overgangsperioden mellem ældre nydansk og nyere dansk: Holbertiden 1700–50, se Skautrup (1953), med lidt andre årstal Dahlerup (1921). Det er

måske nok en diskutabel periodisering, men under alle omstændigheder vil den grundlæggende analyse af en hovedforfatters sprog der er fremlagt i ordbogen, styrke kendskabet til periodens sprog i det hele taget, jf. Lindegaard Hjorth (1990) der fremhæver ordbogens betydning også som periodeordbog for tidsrummet fra begyndelsen til midten af det 18. århundrede. Det kan så diskuteres hvor repræsentativ Holberg er for periodens sprog. Han dækker selvfølgelig ikke hele spektret. Ved læsning af tidens andre forfattere vil man uundgåeligt støde på talrige ord og udtryk som ikke er registreret i HolbO, men jo i ODS. Og det er vigtigt at vide at de analyser der gives i ordbogen, ifølge sagens natur er strengt korpusbaserede, det er kun Holbergs dokumenterede brug der beskrives. Definitionerne fx kan derved i nogle tilfælde godt blive for snævre eller ikke dækkende for periodens og andre forfatteres sprog, jf. Holmberg (1990:182).

Træk af mikrostrukturen

Artiklerne i HolbO indeholder de samme oplysningstyper som en ODS-artikel, dog med et par undtagelser og med lidt forskellig vægtning og udformning. Udtaleoplysninger er af gode grunde ikke medtaget. Dog kan skansionen i versbelæg give anledning til bemærkninger om trykforhold som i nogle tilfælde afviger fra moderne dansk (*Skoemager* med tryk på anden stavelse, svarende til udtalen i norsk). Historisk-etymologiske oplysninger er normalt heller ikke medtaget, men gives dog undertiden fx ved selvdannede ord som det i Paars bevidnede *Rumposcopie* der ligger inden for den lokale kloge kones kompetenceområde. Af brugsmarkører findes der når vi sammenligner med den rige flora i ODS, kun et begrænset antal. Således en række traditionelle stil- og teksttypemarkører som det kan være rimeligt at operere med i en synkron historisk ordbog af denne art: *dagl.*, *højtid.*, *poet.*, henholdsvis *bibl.*, *jur.*, *relig.*, ”evaluative ” eller pragmatiske (jf. den fintmaskede systematik i NLO) markeringer som *foragt.*, *iron.*, *nedsæt.*, *spøg.*

Ordbogen giver hvor der er materiale, som allerede nævnt meget fylde formkataloger i artikelhovedet. Alle ortografiske former og varianter, på enkelte detaljer nær, registreres. Altså en mere udførlig praksis end i ODS som hovedsagelig medtager varierende stavemåder for så vidt de er udtryk for noget lydligt relevant. Selve lemmaformerne er ikke normaliserede, bortset fra majuskler i substantiver og visse diftongnotationer og bindestreg i sammensætningsrækker. De er fastsat på baggrund af formernes

indbyrdes frekvens i det samlede materiale. Ofte et broget billede, en fast norm eksisterede som bekendt ikke på Holbergs tid, og han efterlyser selv normerende indgreb på dette område. Skriftbilledet afviger undertiden markant fra det nu autoriserede, og i en række tilfælde har redaktionen – som en særlig læserservice – indsat de moderne former i skarp parentes for at gøre opmærksom på at ordet findes hos Holberg men blot med en anden stavemåde end den nugældende. Også de vekslende former i nominal- og verbalbøjningen er der gjort udtømmende rede for, så vidt muligt.

Men hovedsagen i den enkelte ordbogsartikel er selvsagt som ved ODS den semantiske analyse og det tilhørende belægsmateriale. Jeg skal gå lidt nærmere ind på tre kardinalpunkter her: betydningsopstilling, definitionspraksis og citatvalg.

Indledningsvis kan man vel sige at specialordbogen mht. betydningsanalysen og definitionsarbejdet har den fordel fremfor de store historiske diakrone ordbøger eller en historisk samtidsordbog som ODS at det er én bestemt forfatters sprog der er i fokus. Med basis i det begrænsede materiale og med baggrund i den efterhånden vundne fortrolighed med netop denne forfatters sprog vil det ofte være muligt at bore lidt dybere og formulere eventuelt lidt mere præcise og detaljerede betydningsanalyser end i de store almenordbøger, hvor grupperinger og definitioner skal dække over flere forskellige forfatters og en længere periodes måske ikke helt ensartede sprogbrug.

Hvad angår betydningsopstillingen, fastslås det i ordbogens redaktionsregler at ODS følges hvor det er praktisk og rimeligt, men ”ikke sjældent” kan der blive tale om en enklere og for Holbergs sprog mere adækvat opstilling som så følges. HolbO er som en synkron historisk ordbog ikke på forhånd bundet til den konsekvent etymologisk-historiske opstilling som ODS og andre store historiske ordbøger naturligt benytter, altså typeeksempel *læse* med den oprindelige, nu dialektale betydning ’samle’ først. De fleste forfatterordbøger anlægger vistnok her et systematisk-synkront synspunkt og sætter den almindelige betydning først uden hensyn til etymologien. I HolbO ses begge fremgangsmåder. Der er både eksempler på en betydningsrækkefølge hvor den etymologisk oprindelige betydning er skudt tilbage i artikelstrukturen. Således adjektivet *kiøn* med den oprindelige betydning ’fortrinlig, dygtig’ som nr. 2 i hierarkiet efter den almindelige betydning ’smuk’. Eller verbet *spilde* hvor betydningen ’lade noget falde uforvarende’ er sat i spidsen, før den oprindelige betydning ’ødelægge’. Men altså også eksempler på at ODS-opstillingen følges. Fx substantivet *Felt* med den oprindelige betydning ’åben mark, åbent terræn’ først, før den almindelige betydning ’slagmark, krigsskueplads’. Opstillin-

gen er i øvrigt som i ODS hierarkisk med maksimalt (i de store artikler) fem niveauer.

Om definitionerne: For HolbO som for andre historiske ordbøger vil det være naturligt at anlægge lidt andre definitionsstrategier end samtidsordbøgerne, herunder de store nationalordbøger, der kombinerer en beskrivelse af samtids sproget med en beskrivelse af et større eller mindre stræk af de foregående århundreders sprog. En forklaring, eksplicitering af en række almindelige ordbetydninger således som den praktiseres i disse, vil kunne spares – og ville vel virke pedantisk overflødige – i de tilfælde hvor der er eller synes at være fuld kongruens mellem det beskrevne sprogstadium og beskrivelsens samtidsprog. I HolbO's definitionsvokabular indgår ligesom fx i Kalkar (1881ff.) som hyppigt benyttet term 'i nuv. bet.' Den ifølge principperne obligatoriske analytiske definition i ODS af et konkret som fx *Blæk* 'sort væske til at skrive med' er ved det tilsvarende lemma i HolbO *Blek* simplificeret til: 'i nuv. bet.: blæk'. Ved substantivet *Blod* angiver HolbO blot som første betydningsmoment – i modsætning til følgende specielle anvendelser – 'i nuv. egl. bet.' (og ikke noget om 'den røde væske der fra hjertet strømmer gennem årerne osv.').

HolbO benytter sig her – jeg bør nok tilføje: uden strengt gennemført konsekvens – af forskellige defineringsmodeller. Som historisk ordbog kan den som tidligere foreslået kategoriseres som en internt bilingval ordbog. En definition kan derfor i givet fald bestå i en gengivelse i eller oversættelse til moderne sprogform af sproghistorisk afvigende former, på samme måde som Kalkar fx har *vavn* 'vand'. Således fx *Flue-Smække* 'fluesmækker', *Krybe-Skytter* 'krybskytte', *Peruk*, *Peruqve* 'paryk', eller med forudgående præcisering: *Basune* 'i nuv. bet.: basun', *Skioldpadde* 'i nuv. bet.: skildpadde'. Ved blot ortografisk afvigende lemmaform (som ved det tidligere nævnte *Blek*): *Fløjel* 'i nuv. bet.: fløjel', *guul* 'i nuv. bet.: gul'. Ved lemmaer med ubetydelige ortografiske afvigelser fra moderne sprog gives også som ved identiske former hyppigt blot definitionen 'i nuv. bet.' Hovedsynspunktet har altså været at undgå eller begrænse definitionerne af almindelige ordbetydninger, og termen 'i nuv. bet.' anvendes, med forskellige modifikationer, både i de mindre monoseme artikler som eneste definition og i de større artikler med polysemantisk struktur, hvor der skal skelnes mellem betydningerne. Her benyttes også andre former for korte antydningdefinitioner: 'i egl. bet.', 'i alm. bet.', modsat videre anvendelse, overført eller billedlig brug osv. – En hyppigt anvendt form er en kort præcisering ved præpositionen *om*. Således styrende betegnelse for genus proximum eller overbegræb, i almindelige "skræbete" definitioner som 'i nuv. bet., om blomsten, (hus)dyret, (rov)fuglen, frugten, insektet, køkken-

redskab' osv. (artiklerne *Rose, Geed, Rotte, Stær, Ørn, Mandel, Flue, Gryde*). Styrende betegnelse for agens eller anden kort angivelse af betydningsfelt, som fx ved verbet *synge*: 'i nuv. alm. bet., om mennesker' (bet. 1; bet. 2: 'om fugls lydfrembringelse', bet. 3 'overf., billedl.'), adjektivet *suur* 'i nuv. bet., om (smagen af) spise og drikke' (bet. 1, bet. 2 'overf.'). – I øvrigt anvendes traditionelle definitioner, parafrase og/eller synonymer hele vejen hvor det er nødvendigt eller hensigtsmæssigt for præcisering eller differentiering af de opstillede betydninger og for belysningen af den særlige brug hos Holberg.

Definitionerne kan være udbygget med informationer af encyklopædisk karakter, oplysninger om sagforhold som ikke er en nødvendig integreret del af selve betydningsbestemmelsen. For en historisk forfatterordbog kunne det være en nærliggende opgave at formidle videre oplysninger om datidige forhold, den omgivende tingsverden, kulturelle forhold, skik og brug osv. Oplysninger af denne art fremtræder på forskellig måde i HolbO's spalter. Som parentetisk tilføjelse til definitionen, fx ved *Navne-Dag* (jf. ODS): 'den dag som i almanakken bærer et (helgen)navn der svarer til en persons døbenavn (navnedagen festligholdtes på linje med fødselsdagen, og man modtog gaver og gratulationsvers).' Indgående i definitionen som fx ved den udførlige beskrivelse af en del af mandsdragten i artiklen *Kiole* (bet.1) eller ved redegørelsen for tidens møntforhold i artikler om *II.Mark* (bet. 2.1), *Rigsdaler* og *Skilling* (bet. 1). Men der er ikke givet en nærmere beskrivelse af fx bærestole eller – med det almindelige ord – *Portechaiser*. Det sidste ord defineres blot 'bærestol, især af den i København på Holbergs tid (som offentligt transportmiddel) brugte type.' Her som i andre tilfælde udbygges definitionen med henvisning til relevant faglitteratur, med E.C. Werlauff: *Historiske Antegnelser til Holbergs atten første Lystspil* (1858) eller O. Nielsen: *Kjøbenhavn paa Holbergs Tid* (1884) som hyppigt benyttede kilder, eller til samtidige relevante kilder, fx ved ordet *Sneemoes*, en slags flødeskumsdessert, til *En høyfornemme Madames Kaagebog* fra 1710, hvor man får en samtidig opskrift på herligheden.

Det der fylder mest i artiklerne, er naturligvis eksempelstoffet. Her har der været tale om en nødvendig selektion, jf. HolbO's status som *selektiv tesauros*. Udnyttelsesgraden totalt af de anslået godt 400.000 citatsedler ligger vel på ca. 50 %. Citaterne er opstillet kronologisk inden for de enkelte betydningsgrupper, dvs. fra Introduction til Europahistorien og Natur- og Folkeretten over Paars, Skiemtedigtene, komedierne og de store historiske værker til Moralske Tanker og Epistlerne. Der præsenteres, hvor der foreligger materiale, et skønsomt udvalg fra de forskellige teksttyper,

dog med prioritering af de kendte litterære tekster, specielt komedierne. Normalt gives der ikke i artiklerne eksplicitte oplysninger om omfanget af den citatmængde der har stået til rådighed, eller om selve selektionsprocessen. Kun i sjældnere tilfælde angives det om der findes andet materiale end det citerede. Den slags angivelser kendes jo fra andre forfatterordbøger. Den store Saxo-Ordbog (Blatt 1957, se nedenfor) sætter fx asterisk foran de lemmaer hvor det foreliggende materiale, i dette tilfælde en fuldstændig konkordans, ikke er fuldt udnyttet, og i givet fald præciseres det yderligere med et "etc." eller "al." (alii loci) i de enkelte artikelafsnit hvor der er udskudt materiale. Frekvensangivelser kan forekomme i HolbO ("ordet er sjældent hos Holberg", "forekommer kun anførte sted" o.l.), men normalt må man altså stiltiende slutte at materialet ved alle sjældnere eller specielle ord og vendinger vil være fuldt udnyttet. Det er et punkt hvor HolbO's praksis eventuelt kan diskuteres (Holmberg 1990:182).

Om citaternes ydre form kan det være værd at nævne den tilstræbte akribi i gengivelsen af de gamle tryk. Der tages her også højde for originalernes antikva-markeringer af fremmedord og (fremmede) navne, latinske citater m.m. i brødskriftens fraktur. Antikvaen gengives i HolbO, som de meddelte prøver viser, med spatiering. Markeringen er vigtig og sprogligt interessant da den jo indicerer om et nu for os almindeligt ord i samtiden har haft et decideret fremmedordspræg (fx *Idée, moderne, puur*).

Citaterne er endvidere filologisk behandlet i den forstand at der for det første registreres forekommende varianter i senere udgaver og optryk. Alle ændringer i den sproglige udformning, fx udskiftning af fremmedord, ændring eller regulering af bøjningsformer, til en vis grad også ortografiske ændringer er registreret i de enkelte citater. Ordbogen har til dette formål selv ladet fremstille et variantapparat, mere omfattende end det som var påbegyndt men ikke fuldført ved udgaven af *Samlede Skrifter*. Endvidere påføres citaterne specielt fra sagprosaen ofte oplysninger om kildeforhold. Som historisk forfatter arbejdede Holberg meget med kilder og forlæg, og hans fremstilling kan være præget af dette. Små kildestudier kunne således blive en opgave eller forpligtelse for redaktionen. Dels for i tvivlstilfælde at søge at fastlægge betydningen af en given passus, dels for at fastslå om en måske påfaldende ordbrug hos Holberg skyldes afsmitning fra en benyttet kilde. I sjældnere tilfælde kan derved afdækkes rene lapsus eller oversætterfejl: I Kirkehistorien beskrives en ejendommelig dåbspraksis hvor børnene får "Olie paa Brystet og Fløde paa Hovedet". Det viser sig at den fransksprogede kilde til den pågældende passage har ordet *crème* 'salvingsolie', i skyndingen opfattet som *crème* 'fløde'! (artiklen *Fløde* bet. 1, jf. Hansen/Eegholm-Pedersen 1972).

Udblik og sammenfatning

Holbergordbogen er den hidtil eneste så omfattende specialordbog til et dansk eller nordisk forfatterskab. Den nærmeste lokale parallel man kan nævne, hører ikke under nordistikken, men til den hjemlige latinske middelalderfilologi. Det er Saxo-Ordbogen (Blatt 1957), en sværvægter på 890 store tættrykte 57-linjers spalter. Den bygger på fuldstændigt konkordansmateriale og giver bortset fra højfrekvente ord og betydninger udtømmende henvisninger, med redegørelse for konstruktioner og kollokationer, eventuelt belyst ved ganske korte citatsnit. Dette er altså et (enestående) eksempel på en nordisk fuldstændig forfattertesaurus.

I den flittigt citerede oversigtsartikel af Mattausch (1990) nævnes en række eksempler på større europæiske forfatterskabsordbøger. Genren er mindre udbredt i de nyere filologier end i den klassiske, hvor det jo er et hævdvundet arbejdsredskab. Den har i anden halvdel af det 20. århundrede især været dyrket i russiske og østeuropæiske sprogområder. Vi har her fler- eller manglebindsordbøger til centrale 1800-tals forfattere som Pusjkin (I–IV, 1956–61), Mickiewicz (I–XI, 1962–83), Petöfi (I–IV, 1973–87), alle de nævnte eksempler på (fuldstændige) tesaurusordbøger. Inden for det vesteuropæiske sprogområde står som et ganske vist kun påbegyndt monument den store *Goethe-Wörterbuch*, hvis første bind (1308 spalter, dækkende bogstav A) kom i 1978. Der foreligger indtil nu kun 3½ bind, fra A til *Grund*, så det tegner til at blive et flere generationers projekt. Til gengæld må man sige at ordbogen sætter en ny og fornem standard for tesaurusordbogen (her den selektive tesaurus), det vil blive og er allerede et hovedværk inden for forfatterleksikografien, hyppigt citeret i den metaleksikografiske litteratur. Korpus opgives til over 3 mio. (3.200.000) citatsedler, og man kan også udnytte et par eksisterende værkordbøger. De enkelte artikler indeholder en fylde af citater med meget generøse kontekstsnit og belyser udførligt og detaljeret Goethes brug af ordet i forfatterskabets forskellige faser og genrer. Der er selvsagt tale om et meget ressourcekrævende projekt. Den institutionelle ramme er tre videnskabelige akademier, staben er på hen ved en snes redaktører osv. Og som følge af det meget ambitiøse anlæg vil ordbogen i mange år altså kun foreligge som torso. – Det er, som det fremgår, en ordbog efter en helt anden målestok end den gamle etbinds selektive ved Paul Fischer (1929). Også sammenlignet med det kendte og dygtige pionerarbejde inden for de moderne sprogs forfatterleksikografi Alexander Schmidts Shakespeare-tesaurus (1874–75 og senere udgaver).

I en helt anden og meget beskednere målestok er også den eneste for-

fatterordbog fra nordisk sprogområde som er medtaget i Mattauschs udførlige bibliografi, Ibsenordbogen (Iversen 1958). Den blev udarbejdet i forbindelse med og skulle indgå som sidste bind i den store *Hundreårsutgave* (I–XXI, 1928–57) og var følgelig underkastet strenge omfangsrestriktioner. Hele ordforrådet er medtaget, og den rubriceres ligesom Schmidt (1874–75) og *Goethe-Wörterbuch* under den selektive tesaurustype; men den redaktionelle ramme er her meget sparsom, der er normalt ingen definitioner og ingen betydningsinddeling i de større artikler, og de knapt tilmålte citater i de i alt 1194 spalter er ofte hårdt beskåret. – Som et yderligere eksempel inden for nordistikken kan man nævne den allerede omtalte svenske Bellmanordbog (Larsson/Hellquist 1967). En mindre, men inden for sit emne udtømmende specialordbog. Som værkordbog hører den til tesaurus-typen, den fuldstændige tesaurus. Alle forekomster af de enkelte lemmaer (i de forskellige former) registreres, med undtagelse af et par højfrekvente ord, og ordbogen giver i en bred leksikografisk form med et fyldigt citatudvalg en fuldstændig kommentar til tekstgruppen. Alle vanskelige steder tolkes og drøftes med henvisning til sekundærlitteraturen, og de særlig bellmanske sprog- og stiltræk kommenteres indgående.

Inden for forfatterleksikografien er det i øvrigt i dag især konkordanser og indekser der er den fremherskende type, frem for betydningsordbøger. Edb-teknologien har som bekendt givet helt nye muligheder for at opdyrke specielt denne type. Lad mig her kort nævne et par eksempler, jf. i øvrigt Hanon (1990), Haugen (1984), Sappler (1990). Et relativt nyt eksempel inden for nordisk sprogområde er det Ibsenindeks som nu kan lægges ved siden af den omtalte skræbete Ibsenordbog (Noreng ofl. 1987). Indekset giver fuldstændige statistiske oplysninger om alle ords (også formordenes) frekvens, totalt og i de enkelte tekster, altså i hvert af de dramatiske arbejder og i digtene som samlet gruppe. Til grund ligger tidligere udarbejdede lemmatiserede og homografseparerede konkordanser til de enkelte tekster, tilgængelige på mikrofiche. – Et omfattende indeks- og konkordansarbejde inden for dansk forfatterleksikografi er den store Kierkegaardkonkordans og -indeks der blev udarbejdet af et canadisk forskerhold i begyndelsen af 70'erne (McKinnon 1970–73). Konkordansen i bind 2 er dog selektiv idet den kun medtager alle forekomster af såkaldte nøgleord hos Kierkegaard, indekset i bind 3 udelukker også de mest frekvente ord, dvs. principielt ord med mere end 500 forekomster, dog med visse vigtige undtagelser. Som et tidligt edb-pionerarbejde, her til dansk 1700-tals litteratur, står Ewaldkonkordansen (Horsdal 1976), en konkordans i den enkleste form uden lemmatisering, såkaldt *råkonkordans*. – Helt tilbage fra 1960'erne er et af de kendteste nyere vesteuropæiske konkordansarbejder, den store Shake-

spearekonkordans (Spevack 1968–70). Den giver både komplette ordindekser til de enkelte tekster (og inden for disse til hver af de optrædende personer!) (bind I–III) og en fuldstændig konkordans til hele forfatterskabet (bind IV–VI), også denne en råkonkordans uden lemmatisering.

Det er givet at konkordanser og indekser kan levere et fremragende materiale for sproglige og stilistiske tekststudier, studiet af en forfatters sprog og stil. Et nærliggende eksempel har vi i Harald Norengs stofmættede indledning til det nævnte Ibsenindeks. Den bearbejdelse af stoffet som her er foretaget, giver mulighed for en præcis beskrivelse af udviklingslinjer, konstans og fornyelse i Ibsens sprog. Gennem de opstillede frekvenslister kan man se karakteristiske forskelle i ordforråd i de tidligere og senere dele af forfatterskabet. Man kan sammenligne frekvensranglister for de enkelte værker og for hele forfatterskabet med tilsvarende tal for andre forfattere osv. Her kommer HolbO i nogen grad til kort. En tilsvarende præcisionsbeskrivelse kan ikke foretages i eller ud fra en ordbog som HolbO der bygger på et begrænset excerperet materiale. Hvor det er muligt, siger vi også noget om fordelingen af de enkelte former eller ord inden for forfatterskabets helhed, se fx. verberne *forliebe* og *forelske*, hvoraf det sidste kun forekommer i de senere skrifter. Men eksplicite redegørelser for frekvensforhold er som allerede nævnt ikke hyppigt forekommende. Det ideelle må være en kombination af konkordans og ordbog, som det også tidligere er realiseret både i de gamle og nyere filologier. Ved forfatterskabsordbøger der som HolbO arbejder med meget omfattende tekstkorpora hvor fuldstændige konkordanser vanskeligt kan komme på tale, vil det ligge nær at fremstille konkordanser til udvalgte og centrale dele af tekstmassen.

Konkordanser og indekser er særdeles nyttige og nødvendige arbejdsredskaber. Men de kan ikke erstatte eller overflødiggøre de egentlige ordbøger, de betydningsbeskrivende ordbøger. De sidste giver alt det som ligger uden for de førstes område: de semantiske analyser, det teksteksegetiske arbejde, en flersidet sprogbeskrivelse som også har sin værdi for det almindelige historiske sprogstudium. HolbO kan kun applaudere når Mat-
tausch (1990:1558) afslutningsvis fremhæver værdien og nødvendigheden af "leistungsfähige Autoren-Bedeutungswörterbücher"! Helt på linje hermed er Wiegand (1986:168) i sit – lidt polemisk tilspidsede – "Plaidoyer für Bedeutungswörterbücher und gegen die Verselbständigung der Formwörterbücher". I dagens leksikografiske situation med den svulmende mængde af computergenererede formordbøger (konkordanser og indekser) ser han disses væsentlige funktion i forfatterleksikografien som et mellemprodukt i arbejdet med de egentlige, betydningsbeskrivende ordbøger.

Men lad os resumere og konkludere: HolbO er som indledningsvis nævnt et produkt af den danske leksikografiske tradition således som den har manifesteret sig i *Ordbog over det danske Sprog*. Den store ordbog har på mange punkter tjent som forbillede for specialordbogen, både hvad angår den redaktionelle praksis og grundlæggende analyser af enkelte lemmer. Til gengæld kan specialordbogen med den indgående beskrivelse af en hovedforfatters sprog i en række tilfælde supplere og udfylde nationalordbogens beskrivelse af den pågældende periodes sprog. Typisk ved udfyldning af lakuner i den store ordbogs lemmalister eller ved mere detaljerede og nuancerede analyser af det fælles stof. – Som forfatterordbog giver HolbO en omfattende *commentarius perpetuus* til hele forfatterskabet, dog med særlig forpligtelse over for de vigtigste skønlitterære værker, specielt komedierne, med forklaringer af alle vanskelige ord og passager, bidrag til tekstkritik osv. Desuden med et stort antal rent encyklopædiske opslag i form af det medtagne *propriae* stof og de specielle fx kirke- og retshistoriske termer der er optaget fra sagprosaen, med fornødne forklaringer og kommentarer. Til den detaljerede sprogbeskrivelse tjener de omfattende analyser af det almindelige ordforråd, herunder de pladskrævende redegørelser for hele formordsinventaret, og ligeledes de detaljerede ortografiske og morfologiske oplysninger. – HolbO blev planlagt og udarbejdet før de moderne ordbogsteknikkers tid. Der har kun for en meget begrænset del af tekstgrundlaget (breve og aktstykker) foreligget konkordansmateriale. Men ordbogen bygger for de øvrige trykte værkers vedkommende på et omfattende excerperet materiale, og selvom ting uundgåeligt kan være overset, vil det krav om fuldstændighed i registreringen af ord, ordformer, betydninger og betydningsnuancer som stilles til denne form for tesaurusordbog, dog vistnok i det store og hele være honoreret.

HolbO er en specialordbog og også en ordbog for specialister, for Holbergfilologer, udgivere og oversættere, og sprogvidenskabsmænd, sproghistorikere, modersmålsforskere. Man kunne spørge: kan den bruges også af den ”almindeligt interesserede” lægmand, den sprogligt interesserede, Holberginteresserede, Holbergliebhaber? Forhåbentlig, til en vis grad. Den sidste kategori af potentielle brugere bliver i hvert fald optimistisk inviteret indenfor i indledningen, hvor det hedder at redaktionen har søgt at kombinere det rent videnskabelige formål, sprogbeskrivelsen, og det oplysende, kommunikationsrelaterede, forfatterforklarende og -kommenterende, og også ”har søgt at gøre artiklerne så lettilgængelige og almenforståelige som muligt, på linje med fremstillingen i *Ordbog over det danske Sprog*.” Formuleringen her er Aage Hansens. Jeg véd at han lagde vægt på denne side af sagen, her som i sine egne publikationer. Man kan vel også sige at fler-

tallet af opslag (som fx *Philosophie*-artiklerne) ikke skulle byde på uoverstigelige problemer for den ikke trænede eller professionelle bruger – bortset rigtignok fra enkelte ikke umiddelbart forståelige forkortelser. Men ordbogen rummer også vidtløftige analyser og beskrivelser som udpræget er for de meget avancerede brugere, typisk i de store formordsartikler. Den frembyder på den måde et Janus-ansigt, og det kan vel ikke være anderledes i en ordbog af denne art. Det samme kan også siges om de store nationalordbøger.

I den europæiske forfatterleksikografi vil *Holberg-Ordbog*, trods mangler og ufuldkommenheder, formentlig kunne forsvare en pæn plads i den i de nyere filologier stadig begrænsede mængde af store forfatterskabsordbøger – men jo et stykke under Goetheordbogens niveau!

Litteratur

Ordbøger

- Blatt, Franz 1957: *Saxonis Gesta Danorum. Tomus II. Index verborum*. Kbh.: DSL, Munksgaard (Tomus I v. J. Olrik og H. Ræder, 1931).
- Burchfield, R.W. 1972: *A Supplement to the Oxford English Dictionary*. Edited by R.W. Burchfield. Oxford: At the Clarendon Press, Vol. I A–G Introduction.
- Fischer, Paul 1929: *Goethe Wortschatz*. Leipzig: Emil Rohmkopf Verlag. *Goethe-Wörterbuch*. Hrsg. v. der Akademie der Wissenschaften der DDR (der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften), der Akademie der Wissenschaften in Göttingen und der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz. I ff. 1978 ff.
- Horsdal, Marianne 1976: *Konkordans over digte af Johannes Ewald*. Odense Universitetsforlag.
- Iversen, Ragnvald 1958: *Ibsen-Ordbok. Ordforrådet i Henrik Ibsens samlede verker*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske Sprog*. I–V. 1881–1918. (Optryk I–VI. 1976. Kbh.: Akademisk Forlag).
- Larsson, Carl og Magdalena Hellquist 1967: *Ordbok till Fredmans Epistlar*. Lund: Almqvist & Wiksell.
- McKinnon, Alastair 1970–73: *The Kierkegaard Indices*. I–III. Leyden: E.J. Brill.

- Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO). Redigeret af Henning Bergenholtz ofl. 1997. Oslo: Universitetsforlaget.
- Noreng, Harald, Knut Hofland og Kristin Natvig 1987: *Henrik Ibsens ordsfatt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ordbog over det danske Sprog* (ODS). Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. I–XXVIII. 1919–56. Kbh.: Gyldendal. – *Supplement I–V*. 1991–2005.
- Schmidt, Alexander 1874–75: *Shakespeare Lexicon*. I–II. Berlin, London.
- Spevack, Martin 1968–70: *A complete and systematic Concordance to Shakespeare*. I–VI. Hildesheim: Georg Olms Verlag. (Étbinds-udgave: *The Harvard Concordance to Shakespeare*. 1973).

Øvrig litteratur

- Argetsinger, Gerald H. og Sven H. Rossel (overs.) 1990: *Jeppe of the Hill and other Comedies by Ludvig Holberg*. Southern Illinois University Press.
- Benson, Sven 1989: Ordboken över Holbergs språk. I: *Arkiv för nordisk filologi CIV*, 185–189.
- Bergenholtz, Henning og Vibeke Vrang 2005: Den Danske Ordbog bind 2 (E – H) og 3 (I – O). I: *LexicoNordica 12*, 169–187.
- Billeskov Jansen, F.J. 1988: *Perspektiver på Holbergordbogen*. DSL. Kbh.: C.A. Reitzel.
- Dahlerup, Verner 1907: Principer for ordbogsarbejde. I: *Danske Studier 1907*, 65–78.
- Dahlerup, Verner 1921: *Det danske Sprogs Historie*. 2. Udg. Kbh.: J.H. Schultz.
- Dill, Christa 1959: Lexika zu einzelnen Schriftstellern. I: *Forschungen und Fortschritte 33*, 340–46, 369–75.
- DSL = Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København.
- Eegholm-Pedersen, Sv. 2004: Lidt Holbergfilologi. I: *Danske Studier 2004*, 42–60.
- Gundersen, Dag 1990: Norwegian Lexicography. I: *Wörterbücher 2*, 1923–1928.
- Hanon, Suzanne 1990: La concordance. I: *Wörterbücher 2*, 1562–1567.
- Hansen, Aage og Sv. Eegholm-Pedersen 1972: *Om Holbergordbogen*. Kbh.: DSL.
- Haugen, Eva L. 1984: *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries*. New York: Kraus International Publications.

- Holmberg, Bente 1990: Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog. I–V. I: *Danske Studier 1990*. 180–183.
- Lindgaard Hjorth, Poul 1990: Danish Lexicography. I: *Wörterbücher 2*, 1913–1922.
- Mattausch, Josef 1990: Das Autoren-Bedeutungswörterbuch. I: *Wörterbücher 2*, 1549–1562.
- Møller, Kristen 1959: *Leksikologi og leksikografi*. Kbh.: J.H. Schultz. *Samlede Skrifter= Ludvig Holbergs Samlede Skrifter*. Udg. af Carl S. Petersen. I–XVIII. 1913–63. Kbh.: Gyldendal.
- Sappler, Paul 1990: Der Index / Das Belegstellenwörterbuch. I: *Wörterbücher 2*, 1567–1573.
- Skautrup, Peter 1953: *Det danske sprogs historie*. III. Kbh.: Gyldendal.
- Tarp, Sven 2004: Hvad er en bilingval ordbog? I: *LexicoNordica 11*, 5–22.
- Wiegand, Herbert Ernst 1984: Prinzipien und Methoden historischer Lexikographie. I: *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Hrsg. v. Werner Besch, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger. Erster Halbband. Berlin, New York (*Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2.1*), 557–620.
- Wiegand, Herbert Ernst 1986: Bedeutungswörterbücher oder sogenannte Indices in der Autorenlexikographie? I: *Kontroversen, alte und neue. Akten des VII Internationalen Germanisten-Kongresses Göttingen 1985*. Hrsg. v. Albrecht Schöne. Tübingen : Niemeyer. Bd. 3, 163-169.
- Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires*. Hrsg. v. Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Bd. 1–3. 1989–91. Berlin, New York: Walter de Gruyter. (*Handbücher Zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5*).

Sv. Eegholm-Pedersen
fhv. redaktør
Kajerødvej 57,
DK-3450 Birkerød
sveep@get2net.dk